

Kannattaako tiedevilpistä ilmoittaa?

Outi Autti ja Maarit Jaakkola

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK) on laatinut ohjeistuksen hyvästä tieteellisestä käytännöstä (HTK) samoin kuin sen loukkausepäilyjen käsittelemisestä. HTK-ohjeen tavoitteena on edistää hyvää tieteellistä käytäntöä ja varmistaa, että loukkausepäilyt voidaan käsitellä asiantuntevasti, oikeudenmukaisesti ja mahdollisimman nopeasti. Ohjeet tarkentuvat ja laajenevat jatkuvasti, ja on tutkijoiden vastuulla pitää huolta siitä, että he ovat tietoisia sen hetkisestä HTK-ohjeistuksesta. Ohjeet ovat luettavissa osoitteessa: <https://tenk.fi/fi/tiedevilppi/hyva-tieteellinen-kaytanto-htk>.

TENKin ohjeiden lisäksi on myös alakohtaisia tarkempia ohjeistuksia. Korkeakouluopintojen eri vaiheissa opiskelijat käyvät läpi tieteenteon etiikkaa ja hyviä tieteellisiä käytäntöjä. Opiskelijat oppivat perusasioita oman tieteenalan viittaustekniikoista ja viittaamisen etiikasta, yhteistyöstä ja tekijyydestä, aineistonkeruuseen liittyvästä eettisestä ohjeistuksesta sekä aineiston säilytyksestä ja sen hallinnasta. Tutkimusetiikan opetuksen määrä on yliopistoissa jatkuvasti kasvanut, ja näin uudet tutkijapolvet ovat koko ajan eettisesti valveutuneempia.

HTK-rikkomusepäilyjä selvittää kuitenkin jatkuvasti. Mahdollisena rikkomukseen yllyttävänä tekijänä ovat kasvaneet tulostavoitteet, joissa julkaisujen määrällä on suuri merkitys. Kun tieteen etiikkaa ja HTK-ohjeistusta vain teoriassa opiskellut tutkija joutuu vastakkain mahdollisen HTK-loukkauksen kanssa, hän joutuu pahimmillaan melkoiseen ryteikköön: käytäntö osoittautuu herkästi periaatteellisia ohjesanoja raadollisemmaksi. HTK-loukkaukset ovat monissa organisaatioissa niin vähän käsitelty ja puhuttu asia, että ensikertalaisen on vaikea löytää tietoa siitä, mitä rikkomusepäilyn kanssa tulisi tehdä ja kenen puoleen kääntyä. Pahinta on, jos tutkija jää ilman tukea.

HTK-loukkausepäilyt tutkitaan siinä tutkimusorganisaatiossa, jossa epäilty loukkaus on tapahtunut. Prosessi alkaa, kun HTK-loukkausepäilyn esittäjä tekee rehtorille tai muulle organisaation ylimmälle johtajalle kirjallisen ilmoituksen. Jos rehtori päättää ottaa ilmoituksen käsittelyyn, käynnistyy esiselvitys. Esiselvittäjäksi pyydetään yleensä kokenut tiedeyhteisön jäsen, jolla ei ole suoria kytköksiä ilmoittajaan tai epäiltyyn. Esiselvittäjä tutustuu sekä ilmoittajan että epäillyn näkemyksiin tapahtuneesta. Hän laatii raportin, jonka perusteella rehtori päättää, jatketaanko tutkintaa. Jos edelleen on syytä epäillä HTK-rikkomusta, rehtori nimittää tutkintaryhmän tekemään varsinaisen tutkinnan. Ryhmään valitaan jäseniä myös organisaation ulkopuolelta.

Perehdyttyään tehtävänantoon ja aineistoon sekä kuultuaan tarvittaessa eri osapuolia tutkintaryhmä antaa työstään loppuraportin. Rehtori pyytää siihen vastineet epäillyltä ja epäilyn esittäjältä, jonka jälkeen hän päättää, onko HTK-loukkausta tapahtunut. Päätökseen tyytymätön osapuoli voi pyytää asiasta lausunnon myös TENKiltä.

Tutkimusetiikkaan perehtynyt tutkija kenties uskoo vilppiepäilyjen tutkintaa varten luodun järjestelmän olevan aukoton. Käytännössä prosessi on huomattavasti monimutkaisempi. Esiselvittäjät ja tutkintaryhmien jäsenet eivät ole hyvien tieteellisten käytäntöjen tai tieteen etiikan erityisosaajia, vaan tavallisia tiedepulliaisia. Voi olla niinkin, että esiselvittäjä vasta tehtävänsä myötä ensimmäistä kertaa tutustuu tarkemmin TENKin HTK-ohjeistukseen. Tutkintaan voi sotkeentua myös rikosoikeudellisia elementtejä, joissa selvittäjät eivät kuitenkaan ole asiantuntijoita. Näin ollen myös virheiden ja väärintulkintojen mahdollisuus kasvaa. On tapauksia, joissa esiselvittäjä ei ole osannut raportissaan selkeästi ilmaista kantaansa tapaukseen, hän on päätenyt tulkintoihin ilman todisteita, tai jopa itse esittänyt uusia syytöksiä epäiltyä kohtaan.

Ongelmallista on se, että HTK-rikkomuksiin hyvin perehtyneitä juristeja, joita voitaisiin käyttää asiantuntijoina, ei Suomessa ole liiaksi. Juristit tuntevat kyllä työläinsäädäntöä, mutta tieteen eettiset kysymykset ovat oma erikoisuhteensa.

Myös aikaamme liittyvä varovaisuus on hiipinyt selvittäjien ja tutkintaryhmien työhön. Tapauksia on ratkottu niin, että on otettu huomioon lieventäviä asianhaaroja, kuten terveydentila tai ankara stressi. Tämä on tietysti inhimillistä: esimerkiksi plagiointiepäily on niin painava syytös, että sen esittäminen tutkijayhteisön jäsenelle on todella vakava paikka.

Tiedemaailman hierarkiatkin voivat osoittautua haitallisiksi tutkintaprosesseissa. Professoreiden ja kokeneiden tutkijoiden kollegiaalisuus voi vaikuttaa tilanteiden tulkintoihin. Nuoret tutkijat, etenkin väitöskirjatutkijat, ovat haavoittuvassa asemassa, koska he vasta opettelevat tiedemaailman pelisääntöjä ja ovat hierarkiassa alimpana. Kynnys tehdä ilmoitus esimerkiksi väitöskirjan ohjaajasta tai muusta kokeneemmasta kollegasta on todella suuri. Tällöin väitöstutkija tarvitsee seurantaryhmänsä aktiivista tukea.

Kynnys tehdä ilmoitus esimerkiksi väitöskirjan ohjaajasta tai muusta kokeneemmasta kollegasta on todella suuri.

Ilmoittajalle itselleen tulee väistämättä negatiivisia seurauksia ainakin valtavana työmaana prosessin eri vaiheisiin kuuluvien vastineiden, lausuntojen ja todisteiden laatimisessa ja kokoamisessa. Lisäksi on selvää, että liian pitkistä, vuosia kestävästä tutkintaprosesseista voi koitua myös ammatillista mainehaittaa, psyykkisestä kuormituksesta puhumattakaan. Harvinaista ei ole sekään, että tilanne tulee niin, että rikkomuksesta epäilty tekee vastavuoeroisesti HTK-ilmoituksen epäilyn esittäjästä. On todella ongelmallista, jos mahdollisen tiedevilpin havaittuaan siitä ei uskalla ilmoittaa negatiivisten seurausten pelossa. Vähäinen HTK-rikkomuksista käytävä keskustelu ja niihin liittyvä kiusallinen hiljaisuus voivat osaltaan tukea rikkomusten hiljaista hyväksymistä.

Kaikkiaan on siis punnittava tiedevilpin kauaskantoisia rakenteellisia seurauksia. Rikkomusten esiin nostaminen ja selvittäminen saattaa hetkellisesti lisätä jännitteitä tiedeyhteisössä, mutta niiden selvittämättä jättäminen on vielä kohtalokkaampaa akateemiselle yhteisölle. Rikkomusten hyväksyminen nakertaa koko tieteen uskottavuutta.

HTK-rikkomuksia ei saa määritellä hämärärajaiseksi, ja niihin pitää uskaltaa puuttua. Jos tiedeyhteisö ei kyseenalaista tiedevilppiä ja epäröi siihen tarttumista, se samalla normalisoi hyvien tieteellisten käytäntöjen rikkomista sekä nostaa tiedeyhteisön jäsenten kynnystä puuttua vilppiin ja muihin epäoikeudenmukaisiin käytäntöihin. Toisaalle katsominen voi näin johtaa luistamaan muunkin haitallisen toiminnan kohdalla. Siksi meidän on uskallettava katsoa luomaamme järjestelmää myös kriittisesti ja pyrkiä korjaamaan siinä havaittuja epäkohtia.